

KITEKINTÉS / OUTLOOK

A geopolitika elméleti irányzatai: Törökország észak-szíriai kurdokkal való konfliktusán keresztül szemléltetve

The theoretical currents of geopolitics depicted through the conflict between Turkey and the North-Syrian Kurds

LECHNER ZOLTÁN

LECHNER Zoltán: PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola; 7624 Pécs, Ifjúság útja 6., zoltan.lechner@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7649-9643>

KULCSSZAVAK: geopolitika; földrajzi determinizmus; geopolitikai kultúra; globalizáció; Törökország

ABSZTRAKT: A tanulmány elsődleges célja a geopolitika fogalmának tisztázása, valamint a diszciplínán belül, elsősorban episztemológiai és metodológiai szempontból megkülönböztethető két irányzat – klasszikus és kritikai – bemutatása a tudományterület fejlődéstörténete szempontjából kiemelkedő gondolkodók elméleteinek ismertetése alapján. A tanulmány ezt követően a két analitikai megközelítés közötti különbséget Törökország és az észak-szíriai kurd milíciák közötti konfliktus kétirányú elemzésén keresztül szemlélte, egyben kísérletet tesz annak megválaszolására, hogy milyen tényezők motiválják Ankara intervencionista Szíria-politikáját. A szerző végkövetkeztetése szerint a nemzetközi kapcsolatok komplexitásának legteljesebb feltérképezése a két irányzat kombinált alkalmazását igényli, ezért a tanulmány befejező része a két megközelítés lehetséges szintézisét vázolja fel.

Zoltán LECHNER: PhD student, Interdisciplinary Doctoral School, University of Pécs; Ifjúság útja 6., H-7624 Pécs, Hungary; zoltan.lechner@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7649-9643>

KEYWORDS: geopolitics; geographical determinism; geopolitical culture; globalisation; Turkey

ABSTRACT: The aim of the paper is to clarify the meaning of the term geopolitics, and to introduce two epistemologically and methodologically different schools within the discipline. Reviewing theories created by some of the most important geopolitical thinkers, the author portrays the evolution of geopolitics and identifies factors that distinguish between the two theoretical currents of the discipline.

The first chapter discusses classical and neoclassical theories on geopolitics and evaluates their relevance to the 21st century. The chapter on the critical approach describes the post-modern deconstruction of traditional doctrines on geopolitics and introduces the concept of geopolitical culture. Differences between the two analytical approaches are demonstrated through a two-directional analysis of Turkey's military activity in northern Syria. In this chapter, the author analyses the background and the main causes of Turkish interventions against the Kurdish military units first from a classical, then from a critical perspective. While the classical interpretation suggests that the Turkish state is under the necessity of having an active foreign

policy in the region because of geographical factors, the critical explanation puts the emphasis on competing nationalistic discourses.

According to the final conclusion of the author, understanding the complexity of international relations requires the combined usage of the two approaches. Objective geographical factors – such as the territorial distribution of natural resources and population, or the geographical location of supply chains – emphasised by the classical school have an undeniable impact on the course of international affairs. However, any analysis which neglects the role of perceptions, discourses, identities, and the connection between foreign and domestic politics – emphasised by the critical approach – will be flawed and deterministic. The last section of the study therefore provides a potential synthesis of the two theoretical currents, which is based on the separation of the concepts of geopolitical environment and geostrategy.

Bevezetés

Az eredetileg Rudolf Kjellén, svéd társadalomtudós által a 19. század végén megalkotott *geopolitika* kifejezés az elmúlt évtizedekben széles körben elterjedt, és a társadalomtudományi munkáknak, a politikai retorikának és a közbeszédnek egyaránt gyakran visszatérő elemévé vált. A kifejezés népszerűségének következménye, hogy ma már olyan sokféle összefüggésben fordul elő, hogy egyáltalán nem világos, mit is jelent valójában (Szilágyi 2018). A fogalomnak a tudományos szférában sincs egy mindenki által elfogadott, általános jelentése. Erre mutat rá többek között Colin Flint (2006), aki négy lehetséges definíciót különböztet meg. Az első szerint a geopolitika az államok földrajzi tér birtoklásáért folytatott rivalizálását jelenti. A második meghatározás szerint globális látásmód, a földrajzi tér bizonyos szempontok alapján történő felosztása, ábrázolása és szemlélete. A harmadik, legtágabb értelmezésben a fogalom magába foglalja minden olyan társadalmi-politikai szituáció vizsgálatát, amely egy adott tér tényleges vagy szimbolikus birtoklásáról szól. A negyedik interpretáció a kritikai geopolitika, vagyis a már létező elméletek és földrajzi ábrázolások felülvizsgálata és dekonstrukciója. A diszciplínán belül, elsősorban episztemológiai és metodológiai szempontból két nagyobb irányzatot különböztethetünk meg: a klasszikus, valamint kritikai geopolitikát. A tanulmány két fejezetre bontott elméleti részének célja a két megközelítés bemutatása, a tudományterület fejlődéstörténete szempontjából kiemelkedő gondolkodók elméleteinek ismertetésén keresztül. Az elméletet a gyakorlatba átültető harmadik fejezet a két irányzat közötti különbséget Törökország és az észak-szíriai kurd milíciák katonai konfliktusának kettős értelmezésén keresztül szemlélteti, egyben kísérletet tesz annak megválaszolására, hogy milyen tényezők motiválják Ankara intervencionista Szíria-politikáját. A szakirodalomban egyelőre csekély számú tudományos munka kísérelte meg a két geopolitikai irányzat összekapcsolását, a tanulmány záró fejezete ezen a hiátuson kíván enyhíteni, egy lehetséges szintézis felvázolásával.

Klasszikus és neoklasszikus geopolitika

Bár a geopolitikai gondolkodás már az ókortól (gondoljunk csak Athén és Spárta rivalizálására, a görög-perzsa háborúra, vagy a Római Birodalom térbeli terjeszkedésére) jelen van a politikában, tudományos irányzatként csupán a 19. század végén alakult ki. Az ebben a században kibontakozó új gyarmatosítás, és a felosztható területek rohamos szűkülése nyomán kiéleződő nemzetközi dominanciaharc szükségessé tette a földrajz tudományos igényű, politikai-hatalmi szempontból történő újraértékelését (Davutoğlu 2016), amelyre az első rendszerszintű kísérletet a német geográfus, Friedrich Ratzel tette. Ratzel 1897-ben publikált, *Politikai földrajz* (1999) című tanulmányában fejtette ki először szociáldarwinista államelméletét. Értelmezésében az állam a terület politikai megszerzése által organizmussá válik, melynek legfőbb tulajdonságai a mérete, az elhelyezkedése és a határai. Ratzel az államok „viselkedését” Darwin evolúcióelméletén keresztül vezette le: az államközi kapcsolatok lényege az alkalmazkodás és a túlélés, a létfenntartásért folyó szüntelen harcban pedig az erős, alkalmazkodóképes „egyedek” növekednek, míg a gyengék zsugorodnak és „elpusztulnak”. Elméletében tehát a fejlődés egyet jelent az élettér növekedésével, vagyis a területi expanzióval. Mivel a földfelszín mérete korlátokat szab az államok terjeszkedésének, ütközésük – tehát a háború – törvényszerű és elkerülhetetlen.

Ezzel egyidejűleg az angolszász világban is kibontakozott a térbeliség hatalmi szempontból történő vizsgálata, azonban az angolszász gondolkodók a szociáldarwinista felfogás helyett azt a kérdést helyezték középpontba, hogy mely földrajzi terület elfoglalása vagy ellenőrzése teszi lehetővé a globális hatalmi dominancia megszerzését. Az angolszász iskola szellemi atyjának tartott brit földrajztudós, Halford Mackinder (1999 a, b) alapvetése szerint azáltal, hogy a 19. században a gyarmatosítható területek nagysága minimálisra csökkent, a világ belépett a poszt-kolumbuszi korbba, amely egy olyan zárt rendszert jelent, amelyben a hatalmi viszonyokat a területért folytatott zéróösszegű játszmák határozzák meg. Katonai-stratégiai szempontból a globális teret politikai nagyrégiókra osztotta fel. Magterületként a mai Oroszország és a közép-ázsiai köztársaságok területével nagyjából megegyező, óceáni és melegtengeri kijáráttal nem rendelkező belső-Euráziát azonosította. Meglátása, miszerint a magterületet uraló hatalom a tengerekre való kijutás érdekében permanens katonai nyomást helyez a Közép-Kelet-Európa, Közel-Kelet, Dél-Ázsia és Dél-Kelet-Ázsia által alkotott belső peremívre, a mai napig releváns, különösen a 2014-es krími válság, valamint a szíriai konfliktusba való 2015-ös orosz beavatkozás fényében. Világhírűvé vált tézisé¹ Mackinder csak 1919-ben, a *Demokratikus ideálok és a valóság* című művében (Mackinder 1999b) fogalmazza meg, de már 1904-es, *A földrajz mint a történelem kulcsa* című tanulmányában (Mackinder 1999a) is egyértelműen utal rá, hogy a magterület feletti ellenőrzés, és azáltal a világalom megszerzésének kulcsa Kelet-Európa. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy a külső peremí² orszá-

gainak, mindenekelött Nagy-Britanniának feltétlenül meg kell akadályozniuk a két kontinentális birodalom, Németország és Oroszország katonai szövetségét. Mackinder tehát úgy vélte, a 20. század hatalmi viszonyai szempontjából legmeghatározóbb földrajzi terület Eurázsia lesz, melynek óriási távolságait a modern technológia – elsősorban a kontinentális vasút – teszi áthidalhatóvá. E gondolata szintén megőrizte érvényességét: Bruno Maçães volt portugál külügyminiszter például, *Eurázsia hajnala* (2019) című könyvében amellet érvel, hogy a Távols-Keletet Közép-Ázsián keresztül Európával összekötő infrastrukturális rendszer kiépülésével – melynek legfőbb motorja Kína Övezet és Út Projektje – az Európa-Ázsia, illetve a nyugat-kelet dichotómia egyre inkább értelmét veszti. A 21. század hatalmi viszonyait – írja Maçães – több, egymással egyidejűleg együttműködő és rivalizáló eurázsiai erőközpont fogja meghatározni.

Karl Haushofer nevéhez a német geopolitikai iskola létrehozása, és a náci területi expanzió eszmei alapját képező³ Lebensraum-elmélet kidolgozása köthető. A geopolitika fejlődéstörténete szempontjából Haushofer legnagyobb eredménye, hogy ötvözte Ratzel szociáldarwinista felfogását és Mackinder magterület-elméletét, ezáltal megalkotva a két irányzat szintézisét (Szilágyi 2018). Munkásságának középpontjában Németország I. világháború utáni helyzete, valamint a Párizs-környéki béketárgyalások során létrehozott, általa igazságtalannak ítélt nemzetközi rend revíziójának szükségessége áll. A *világpolitika ma* (1999) című 1931-es művében Ratzel térelméletéből kiindulva, és azt Mackinder Kelet-Európa kulcsfontosságú geopolitikai szerepét hangsúlyozó tézisével kiegészítve, a háború után „természetes” befolyási övezetétől – Közép-Kelet-Európától – elszigetelt Németország keleti irányú terjeszkedése mellett érvelt. Bár a német geopolitikai iskola a II. világháború után Haushofer nácikkal való személyes kapcsolatai,⁴ valamint az élettér-elmélet és a náci expanzió közötti tagadhatatlan összefüggés miatt megszűnt, Haushofer szellemi öröksége fennmaradt. Ahmet Davutoğlu török geopolitikus, volt külügyminiszter és miniszterelnök például 2001-es, *Stratégiai mélység* (2016) című művében amellet foglalt állást, hogy a bipoláris rendszerben saját geokulturális környezetétől elszakadó Törökországnak a poszt-hidegháborús időszakban kulturális, gazdasági és politikai eszközök segítségével befolyási övezetének („természetes hinterlandjának”) visszaállítására kell törekednie. Fontos különbséget jelent ugyanakkor kettőjük között, hogy míg Haushofer a katonai terjeszkedést (*hard power*), addig Davutoğlu a puha eszközökkel megvalósított befolyásépítést (*soft power*) helyezte stratégiája középpontjába.

Az angolszász geopolitikai iskola kiemelkedő gondolkodója, Nicholas J. Spykman holland származású amerikai geostratégia kiindulópontja szerint a földrajzi tényezők állandóak, a hozzájuk kapcsolódó külpolitikai értelmezések azonban a hatalmi viszonyok módosulása nyomán változnak (Szilágyi 2018), így felfogása a Mackindert és Ratzelt jellemző földrajzi determinizmus irányából a társadalomtudományok, azon belül a nemzetközi kapcsolatok realista elméletének irányába történő elmozdulásként értelmezhető. Mackinderhez hasonlóan Spykman három

geostratégiai régióra osztotta fel a világot – a Szovjetunió által uralt magterületre, az eurázsiai peremövezetre (Mackindernél belső peremív), valamint a part menti szigetekre és szigetkontinensekre (mackinderi elnevezése külső peremív) – ezen egységek geopolitikai jelentőségét azonban, elsősorban az Egyesült Államok szuperhatalommá válása miatt átértékelte. Angol „kollégájától” eltérően úgy vélte, a világhatalmi viszonyokat leginkább meghatározó terület a szárazföldi és a tengeri hatalom ütközőzónájaként funkcionáló, és számos, katonai és kereskedelmi szempontból egyaránt kulcsfontosságú tengerszorost magába foglaló eurázsiai peremvidék, ezért 1944-ben megjelenő, *A béke földrajza* című művében egy olyan amerikai stratégia mellett érvelt, melynek központi eleme a Szovjetunió feltartóztatása egy, a peremvidéket lefedő szövetségi rendszer kiépítése által (Szilágyi 2018). Ennek fényében nem meglepő, hogy Spykman a II. világháború utáni amerikai feltartóztatási politika eszmei atyjaként szokás emlegetni. Elmélete a Szovjetunió összeomlása után is gyakran visszatérő hivatkozási alap maradt geopolitikai körökben. A Trump-adminisztrációban pozíciót betöltő⁵ Jakub J. Grygiel és A. Wess Mitchell *Nyugtalan határvidék* (2017) című könyvükben deklaráltak Spykman elméletére alapozva dolgoztak ki átfogó stratégiai víziót az Egyesült Államok számára. Meglátásuk szerint az amerikai hegemoniát leginkább fenyegető három állam – Oroszország, Kína és Irán – regionális és globális törekvéseinek feltartóztatása érdekében az Egyesült Államoknak haditengerészete segítségével, valamint szövetségi rendszere megerősítése által kell megszilárdítania stratégiai pozícióit a peremvidéken.

Az 1990-es évek elején, a szovjet tömb összeomlását követően, részben a történelem végét (Fukuyama 1994) és a földrajz halálát (O'Brien 1992) jósló liberális elképzelésekre válaszul jelent meg a klasszikus elméletekre alapuló, ugyanakkor azokat a poszt-hidegháborús kontextusba helyező neoklasszikus geopolitika. Az irányzat egyik legismertebb gondolkodója, Samuel P. Huntington *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* (2015) című 1996-os könyvében fejtette ki tézisé, miszerint a 21. századi világpolitikát a civilizációk sokirányú és kölcsönös egymásra hatása határozza majd meg. Értelmezésében a civilizáció olyan térbeli entitás, amelyet a vallás, a nyelv, a tradíciók, az intézmények, valamint az emberek szubjektív önazonossága határoz meg. Huntington tehát a klasszikus szerzőkhöz hasonlóan nagyrégiókra osztotta fel a globális teret, ugyanakkor velük ellentétben ezt nem politikai-hatalmi, hanem kulturális alapon tette. A 20. század végén összesen nyolc civilizációt azonosított: nyugati, kínai, japán, hindu, iszlám, ortodox, latin-amerikai, afrikai. Meglátása szerint e sokcivilizációs struktúra kialakulásához elsősorban a harmadik világhoz sorolt államok gazdasági fejlődése és azzal párhuzamos kulturális ébredése vezetett, az új világrend konfliktusai pedig – szemben a 20. század politikai eszmék által motivált konfliktusaival – a különböző civilizációk elkerülhetetlen ütközése nyomán kulturális eredetűek lesznek.

Bár Huntington civilizációs téziséét túlzottan általánosító és elnagyolt megállapításai miatt sokan kritizálták (például Said 2001), állandó hivatkozási alappá

vált, ami érthető annak fényében, hogy a hidegháborút követően a liberális demokrácia és a szabadpiaci kapitalizmus világszintű győzelmét hirdető gondolkodókkal szemben az elsők között fogalmazta meg, hogy a globalizáció és a fejlődés nem jelent egyet a nyugatosodással. A huntingtoni tézissel összhangban lévő következtetésre jut huszonhárom évvel később Bruno Maçães (2019): meglátása szerint csupán a nyugati ember önámító mitológiája, hogy a fejlődés törvénytzerűen kéz a kézben jár a nyugati értékek átvételével. A második és harmadik világnak kereszttelt régiók fokozatos felzárkózása ezért nem a globális Nyugat létrejöttét, hanem különböző fejlődési pályák, ezáltal egy gazdasági, kulturális és politikai értelemben is multipoláris világrend kialakulását eredményezi. Ezzel a témával foglalkozik, és hasonló konklúziót von le Ahmet Davutoğlu is *A civilizációk formatív paraméterei* (2014) című tanulmányában. Írásában a globalizáció paradoxonának nevezi, hogy napjainkban két, egymással ellentétes folyamat zajlik egyidejűleg: globális egységesülés a Föld egyre nagyobb részére kiterjedő technológiai és gazdasági fejlődés, urbanizáció és határokon átívelő áramlásoknak köszönhetően, és ezzel párhuzamosan civilizációs diverzifikáció az egyre gyorsuló világban kulturális, spirituális és erkölcsi (a politikusok számára pedig hatalomtechnikai) fogódzkodót jelentő hagyományok és vallások megerősödése révén.

A Carter-elnökség alatt nemzetbiztonsági főtanácsadóként dolgozó lengyel származású geostratégia, Zbigniew Brzezinski *A nagy sakktabla* (2017) című művében foglalta össze a poszt-hidegháborús geopolitikai környezettel és az általa ideálisnak vélt amerikai geostratégiával kapcsolatos gondolatait. Mackinder és Spykman nyomdokain haladva Brzezinski Euráziát azonosítja a világpolitikát meghatározó földrajzi térként. Meglátása szerint a Szovjetunió összeomlását követően az első valóban globális hatalommá váló Egyesült Államok hegemoniája elsősorban attól függ, hogy meddig és milyen hatékonyan képes fenntartani dominanciáját ezen a kontinensen. Az eurázsiai „sakktablát” négy nagyrégióra osztotta fel: a Nyugat- és Közép-Kelet-Európát magába foglaló Nyugatra, a Közel-Keletet és Közép-Ázsia jelentős részét magába foglaló Délre, a Kínát és Dél-Kelet-Ázsiát jelentő Keletre, valamint a Kelet-Európára, Oroszországra és Közép-Ázsia északi részére kiterjedő középső térségre. Brzezinski a NATO keleti bővítése, valamint a peremvidék megosztására irányuló külpolitika folytatása mellett teszi le a voksát, amikor azt írja, az Egyesült Államoknak a Nyugat befolyási övezetének kiterjesztésére, valamint a keleti és déli térségek egységesülésének megakadályozására kell törekednie globális elsősége megőrzése érdekében. A négy régióon belül öt kiemelkedő jelentőségű, regionális ambíciókkal rendelkező geostratégiai játékost – Franciaország, Németország, Oroszország, India, Kína –, valamint öt geopolitikai kulcsterületet – Ukrajna, Azerbajdzsán, Dél-Korea, Törökország, Irán – azonosít, s ezen országok egymással, valamint az Egyesült Államokkal kialakuló kapcsolatai határozzák majd meg Eurázsia, és ezáltal a világ hatalmi viszonyait.

Ugyancsak a neoklasszikus irányzathoz sorolható Michael Klare (2008) amerikai biztonságpolitikai szakértő, aki elemzéseiben elsősorban a környezeti

erőforrások nemzetközi kapcsolatokra gyakorolt hatásával foglalkozik. Meglátása szerint az elmúlt néhány évtized a nemzetközi politika új fejezeteként értelmezhető, amelyben a világpolitikai tendenciákat egyre inkább a nyersanyagok feletti ellenőrzés fenntartására és kiterjesztésére irányuló állami törekvések határozzák meg. A nagy népességszámú, feltörekvő hatalmak kapitalista rendszerbe való bekapcsolódása és dinamikus gazdasági fejlődése nyomán a szénhidrogénalapú nyersanyagok iránti igény drasztikusan bővült; a fogyasztásra épülő gazdaságok permanens növekedése, valamint az említett erőforrások végelessége közötti ellentmondás okozta feszültség pedig az államok közötti, egyre intenzívebbé váló rivalizálás formájában ölt testet. A vetélkedés fő színterei az olyan, még kiaknázatlan, de az új technológiák vagy a környezeti változások nyomán elérhetővé vált nyersanyaglelőhelyeket magukba foglaló régiók, mint az Északi-sarkvidék, a Földközi-tenger keleti medencéje, Közép-Ázsia, a Kaukázus vagy a Dél-kínai-tenger. Klare mindezek alapján azt a következtetést vonja le, hogy a poszt-bipoláris geopolitikai környezetben az államok hatalmi hierarchiában elfoglalt helyét egyre inkább az fogja meghatározni, hogy mekkora erőforráskészletekkel rendelkeznek, illetve, hogy milyen hatékonysággal képesek ellenőrizni az energiakereskedelem szempontjából kulcsfontosságú ellátási láncokat.

Kritikai geopolitika

A klasszikus elméletektől episztemológiai és metodológiai szempontból egyaránt eltérő, sőt, magát azokkal szemben meghatározó kritikai geopolitikai iskola létrejöttét a szakirodalom az 1980-as évek második felére datálja, alapítói-ként pedig jellemzően Gearóid Ó Tuathail-t és John Agnew-t jelöli meg. Az irányzat előfutárának a francia Yves Lacoste tekinthető, akinek munkásságát – Ó Tuathail (1996) szerint – elsősorban az különbözteti meg a hagyományos geopolitikai elméletektől, hogy a földrajzot nem állandó és semleges tényezőként, hanem a politikai gyakorlattal és a háborúval szorosan összefüggő, azok intellektuális alapjaként szolgáló stratégiai tudásként értelmezte. 1973-as, *A földrajzi hadviselés egy illusztrációja: Az észak-vietnámi Vörös-folyó gátjainak bombázása* című tanulmányában például azt mutatja be, hogy az amerikai hadsereg hogyan próbálta a földrajzi tudást⁶ saját érdekei szerint alkalmazni a vietnámi háború során. A kritikai irányzat szempontjából rendkívül fontos gondolata volt továbbá a média szerepének hangsúlyozása, ami szintén eltérést jelentett a hagyományos elméletektől. Lacoste (1999) szerint a területi rivalizálás természete a 20. század második felében megváltozott, aminek elsődleges oka a média növekvő súlya, amely a bel- és külpolitika határának elmosódását eredményezi.

Ó Tuathail a kritikai irányzattal kapcsolatos gondolatait *Kritikai geopolitika* (1996) című könyvében foglalta össze. A posztmodern filozófia atyjának tartott

francia gondolkodó, Michel Foucault nyomdokain haladva a tudást és a hatalmat egymással összefüggő és egymástól elválaszthatatlan tényezőkként kezeli, ebből következően számára a földrajz nem a természeti és társadalmi folyamatok térbeli elrendeződésének objektív vizsgálatát célzó tudomány, hanem a hatalom egy formája, az egymással versengő autoritások történelmen átívelő törekvése arra, hogy a saját érdekeiknek megfelelően szervezzék és birtokolják a teret. Ehhez legfőbb eszközük a kartográfia, a tér hatalmi ambíciók és kulturális etnocentrizmus által motivált ábrázolása térképek formájában: megrajzolásukkal a nagyhatalmak saját érdekeiknek megfelelő, „szubjektív valóságokat” alkotnak, melyek a közgondolkodásba való beépülésük esetén az átlagember számára „objektív valóságokká” válnak (Mendly 2016). Ó Tuathail meghatározásában az imperialista európai államok versengésének kontextusában kialakult hagyományos geopolitika a földrajzi tudás hatalmi célok érdekében történő alkalmazása, a kritikai geopolitika pedig ennek megkérdőjelezése, felülvizsgálata és dekonstrukciója. Meglátása szerint a klasszikus gondolkodók a hatalom szolgálatába állították földrajzi tudásukat és tudományosnak ható elméletekkel igyekeztek legitimálni saját államuk imperialista törekvéseit azáltal, hogy bizonyos módon osztották fel a globális teret, valamint természetföldrajzi tényezőkből vezették le az expanzív külpolitika szükségességét.

A kritikai geopolitika ugyanakkor nem csupán a hagyományos elméletek mögött meghúzódó vélt vagy valós előítéletekkel és hatalmi ambíciókkal foglalkozik, hanem azok érvényességét is vizsgálja. Az irányzat alapvetése, hogy az 1980-as évektől felgyorsult globalizáció által előidézett, mélyreható technológiai, gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai változások aláásták a fennálló rend pilléreit, így a hatalom térbeli szerveződéséről és eloszlásáról szóló korábbi geopolitikai doktrínák elavulttá váltak (Bayer 2010). Ehhez kapcsolódik John Agnew munkásságának egyik központi eleme, a deterritorializálódás fogalma, amely a hagyományos elméletek által természetesként kezelt geopolitikai egységek – elsősorban az államok – szerepének és jelentőségének a globalizáció határokon átívelő folyamatai nyomán történő át-, illetve leértékelődését jelenti. Agnew (2004) szerint az elemző, aki a 21. századi nemzetközi kapcsolatokat a saját területük felett kizárólagos ellenőrzést és hatalmat gyakorolni képes államok egymással való kapcsolataiként értelmezi, territoriális csapdába kerül. A globalizáció korában⁷ ugyanis a nemzetközi kapcsolatok természete komoly változáson megy keresztül, amely következtében az állam fokozatosan elveszíti hatalmi monopóliumát. Agnew ugyanakkor – elkerülve a túlzott idealizmust – leszögezi, hogy a globalizáció nem vezet a világtársadalom és a világkormány létrejöttéhez, az államok továbbra is meghatározó szereplői maradnak a világpolitikának. Egymással való kapcsolataikat azonban egy olyan átalakult katonai, gazdasági és kulturális környezetben kell megszervezniük, amelyben szuverenitásuk csupán korlátozottan érvényesül.

A kritikai megközelítésből kiindulva a nemzetállami szuverenitással szembeni kihívásoknak három típusát különböztethetjük meg: szupranacionális, szub-

nacionális és transznacionális. A teljesség igénye nélkül, szupranacionális szinten a nemzetközi szervezetek szerepének erősödését és az állami szinten kezelhetetlen globális problémák – például a klímaváltozás – megjelenését említhetjük. A szubnacionális szinten a kvázi városállamként működő metropoliszok autonómiájának erősödése, az országhatáron belüli regionális szeparatista törekvések és a nem-kormányzati szervezetek tevékenysége jelenti a kihívást. A transznacionális szinthez pedig a kölcsönös gazdasági függőségi viszonyokat, a határokon átnyúló áramlásokat – például a migrációt, vagy globális információ- és tőkeáramlást –, a multinacionális vállalatok hatalmának növekedését, a nemzetközi terrorhálózatok tevékenységét, a kibertér fokozódó jelentőségét, valamint a területiséget „meghaladó” közösségi identitások – elsősorban az online közösségek – megjelenését sorolhatjuk (Szabó 2010). Az e kihívásokkal szembeni állami ellenreakcióként a gazdasági és kulturális protekcionizmus, a nemzetközi szervezetekkel szembeni szkepticizmus, a civil szervezetek szigorúbb ellenőrzése, az internet állami szabályozása, valamint az államhatárok fokozott védelme azonosítható. A globalizáció és az államközpontúság tehát egymás ellentéteiként, a 21. századi nemzetközi kapcsolatok pedig legtágabb értelemben a két világnézethez társítható erők ütközéseként fogható fel.

A kritikai geopolitika további kulcsfontosságú fogalmai az identitás és a geopolitikai kultúra. Az irányzat rámutat arra, hogy a geopolitikai környezet vizsgálata alapján csupán korlátozottan tudunk következtetéseket levonni a kül- és biztonságpolitikára vonatkozóan, ugyanis az annak elméleti alapjaként szolgáló stratégia nem a fizikai környezeten,⁸ hanem az azt értelmező geopolitikai narratívákon alapul. Ezen megállapítás jelentősége elsősorban abból fakad, hogy a klasszikus és neoklasszikus szerzők többsége⁹ a társadalmi folyamatok és a kül- és biztonságpolitikai stratégia közötti összefüggés vizsgálatát a racionális döntéshozatali modell alkalmazásával helyettesíti, amely szerint a politikai vezetők mindig az aktuális geopolitikai környezetnek megfelelő racionális stratégiai döntéseket hozzák meg. Az elmélet egyrészt negligálja azt a politikatudományban ma már evidenciaként kezelt tényezőt, miszerint a külpolitikai lépéseket belpolitikai szempontok is mozgatják, másrészt teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy a különböző világnézetű emberek különbözőképpen határozhatják meg, mi a racionális lépés az adott helyzetben.

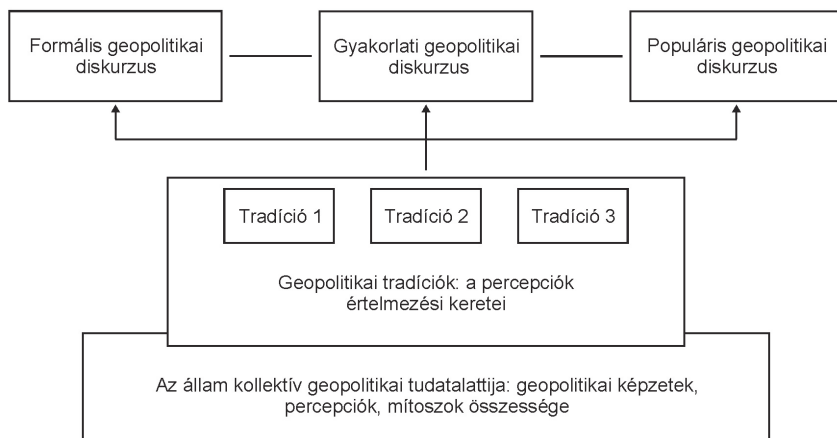
Azt, hogy a környezetünkhöz, és benne saját magunkhoz milyen értelmezéseket és képzeteket társítunk, az identitásunk határozza meg. A világhírű szociológus, Manuel Castells *Az identitás hatalma* (2010) című könyvében a fogalmat kulturális sajátosságokon alapuló jelentéskonstrukcióként,¹⁰ és a társadalmi valóság értelmezésének alapjaként definiálja. Az identitásalkotás legfontosabb forrásaiként a történelmet, a földrajzot, a biológiát, a produktív és a reprodukzív intézményeket, a kollektív emlékezetet, a személyes képzeletvilágokat, a hatalmi berendezkedéseket, valamint a vallási-ideológiai kinyilatkoztatásokat azonosítja. Az identitás tehát társadalmi azonosságtudatot jelent, amely meghatározza az

egyén önmagáról alkotott képét és a társadalomhoz fűződő viszonyát. Két fő összetevője a személyes én, ami az individuális lét leképeződése; valamint a szociális én, az egyén társadalmi minőségének megjelenítője. Identitása nemcsak az egyéneknek, hanem a politikai-társadalmi közösségeknek is van, amely az adott közösség mítoszaiban, szimbólumaiban, intézményi struktúrájában, valamint más közösségekhez fűződő viszonyában ölt testet (Barcsi 2012).

Castells (2010) a kollektív identitás három ideáltípusát különbözteti meg. A *legitimáló identitást* a domináns politikai intézmények konstruálják a társadalom feletti hatalmuk kiterjesztése és racionalizálása érdekében. Legitimáló identitás-alkotásként értelmezhető például¹¹ az Oszmán Birodalom Tanzimát korszakához (1839-1876) köthető reformfolyamat, amely során a tényleges politikai irányítást (a szultánok helyett) gyakorló bürokratikus elit a hadseregre, a közigazgatásra, a jogrendre és az oktatásra kiterjedő reformok segítségével igyekezett megkonstruálni a birodalom különböző vallási csoportjait összekötő és ezáltal egyben tartó közös oszmán identitást (Findley 2010). A második típus, a *rezisztens identitás* kialakulása a nyomás alatt lévő társadalmi csoportok ellenreakciójaként értelmezhető. Mindig valamivel szemben konstruálódik – ez lehet egy kulturális vagy katonai értelemben megszálló erő, nemzetközi szervezet, vagy elnyomott kisebbségek esetén a domináns politikai intézmények –, és általában a kulturális hagyományokhoz való visszatérést, sok esetben azok radikális újraértelmezését jelenti. A rezisztens identitás két legfontosabb megnyilvánulásának napjainkban a nacionalizmus és vallásosság – elsősorban a globalizáció hatásaival szembeni – megerősödése tekinthető. Az identitásépítés harmadik típusa, a *projektidentitás* esetén a hatalmon lévő elit egy víziótól vezérelve a társadalmi struktúra teljes átalakítására és egy új identitás megalkotására törekszik. Ehhez társítható a Samuel P. Huntington (2015) által használt civilizációváltás fogalma, amely a szerző meghatározásában a múlttal való szakítást és a civilizációs identitás újrafogalmazását jelenti. Az erre irányuló két legambiciózusabb kísérlet meglátása szerint Nagy Péter orosz cár és Musztafa Kemal Atatürk, a Török Köztársaság megalapítója és első elnöke tette. Mindkét vezető attól a meggyőződéstől vezérelve próbálta meg átforgalmazni országa politikai, társadalmi és kulturális rendszerét, hogy a fejlődés csak a nyugati minták átvételével lehetséges. Huntington szerint azonban a civilizációváltás gyakorlatilag kudarcra van ítélve, mivel a kollektív identitást leginkább meghatározó kulturális – mindenekelőtt vallási – elemek túlságosan mélyen gyökereznek a társadalmakban.

A közösségi identitás térbeliségének kifejeződése a geopolitikai kultúra, amelynek alapját az adott állam geopolitikai környezetben játszott szerepével, illetve elfoglalt helyével kapcsolatos képzetek és mítoszok alkotják. Ezekből fejlődnek ki a geopolitikai kultúra lényegét megtestesítő geopolitikai tradíciók, amelyek egységes értelmezési keretbe foglalják a percepciókat. Egy társadalmon belül jellemzően több, egymással versengő tradíció van jelen, melyek intellektuális befolyása a társadalmi erőviszonyok és a nemzetközi körülmények függvé-

1. ábra: A geopolitikai kultúra strukturális felépülése
The structure of geopolitical culture

Forrás: O'Loughlin, Ó Tuathail, Kolossov 2005 alapján saját szerkesztés

nyében változik. A tradíciók a geopolitikai diskurzusok formájában kerülnek kifejezésre, ezeknek három, egymáshoz kapcsolódó típusát különbözteti meg a kritikai irányzat. A formális diskurzus az akadémikusok, stratégiai gondolkodók és politikai tudósítók tanulmányai, elemzései, könyvei, előadásai és nyilatkozatai formájában jelenik meg; a gyakorlati diskurzus a politikusok által retorikai szinten és a gyakorlatban alkalmazott doktrínák formájában ölt testet; a populáris diskurzust pedig a közvélemény befolyásolására képes médiatermékekben, filmekben, sorozatokban és könyvekben megjelenő, geopolitikához kapcsolódó narratívák alkotják (O'Loughlin, Ó Tuathail, Kolossov 2005; 1. ábra).

A két megközelítés alkalmazása – Törökország észak-szíriai kurdokkal való konfliktusának kettős értelmezése

A hagyományos és a kritikai irányzat tehát markánsan különbözik egymástól: míg előbbi elsősorban az *objektív* természet- és humánföldrajzi tényezők és a politikai folyamatok közötti összefüggéseket vizsgálja, addig utóbbi a *szubjektív* diskurzusok, narratívák és képzetek analízisét helyezi előtérbe. A két iskola közötti eltérés egy, a nemzetközi kapcsolatokhoz köthető esemény, vagy folyamat kétirányú elemzésével tehető teljesen egyértelművé. Meglátásom szerint ehhez kiváló példaként szolgál a török kormány azon törekvése az elmúlt években, hogy katonai missziók formájában lépjen fel az Észak-Szíriában jelenlévő kurd fegyveres (hivatalos török álláspont szerint terror-) csoportokkal szemben. Utóbbiak közül kiemelendő az 1978-ban, Törökországban megalakult, és Kurdisztán függetlenségéért küzdő Kurd Munkáspárt (PKK); a PKK szíriai „testvérszervezete”, a

polgárháború alatt a *de facto* autonóm északkelet-szíriai kurd régiót (Rozsava) megszervező és irányító Demokratikus Egyesülés Pártja (PYD); valamint annak katonai egységei, a Kurd Népvédelmi Egységek (YPG)¹² és a Női Védelmi Egységek (YPJ). A szíriai polgárháború első éveiben Törökország közvetett módon, az általa támogatott arab és türkmén felkelő csoportokon keresztül konfrontálódott a kurd erőkkel, majd 2016 augusztusában – miután Ankara és Moszkva viszonya¹³ (átmenetileg) rendeződött – megindította az „Eufrátesz Pajzsa -hadműveletet”, melynek célja az Eufrátesztől nyugatra és az Aziz városától keletre eső terület terrorcsoportoktól (az Iszlám Államtól és a kurd milíciáktól) való megtisztítása volt. Ezt követte az „Olívaág- hadművelet” 2018 tavaszán, az északnyugat-szíriai Afrin-régió kurd egységektől való megtisztítása és elfoglalása céljából. Miután Donald Trump amerikai elnök 2019 végén bejelentette az amerikai csapatok Szíriából való kivonását, a török hadsereg a szíriai katonai akciók műveleti területét a „Béke forrása-hadművelet” keretében terjesztette ki az Eufrátesztől keletre eső térségre. A harmadik intervenció célja az ország északi, mintegy 450 km hosszú és 30 km széles szakaszát magába foglaló „biztonsági zóna” létrehozása, amelyet a kormány a Törökországban tartózkodó szíriai arab menekültekkel kíván feltölteni.

A térségbeli török katonai aktivitás okaival kapcsolatban egészen más következtetésre jutunk, ha a kérdést a klasszikus, illetve a kritikai geopolitika irányából közelítjük meg. Általános kiindulópontként kezelhetjük, hogy Törökországot és Szíriát egy, a 20. század első harmadában megrajzolt „mesterséges” határ választja el, amelynek mindkét felén jelentős arányú kurd népesség él. A század első felében a „kurdkérdés” eszkalációja elmaradt, ami mindenekelőtt a kurd népesség belső heterogenitásával magyarázható: a kurd közösségek nyelvi, vallási és társadalmi szempontból egyaránt megosztottak voltak, a jelentős kurd kisebbséggel rendelkező térségbeli államok (Törökország és Szíria mellett Irak és Irán) asszimilációs politikája nyomán pedig a törésvonalak a politikai határok mentén mélyültek el (Van Bruinessen 1994). Komoly változást eredményezett azonban a különböző közösségek nemzeti összetartozását történelmi, földrajzi és etnokulturális tényezőkből levezető kurd nacionalizmus megerősödése az 1960-as évektől, amely az említett államok számára egyidejűleg jelentett szub- és transznacionális kihívást.

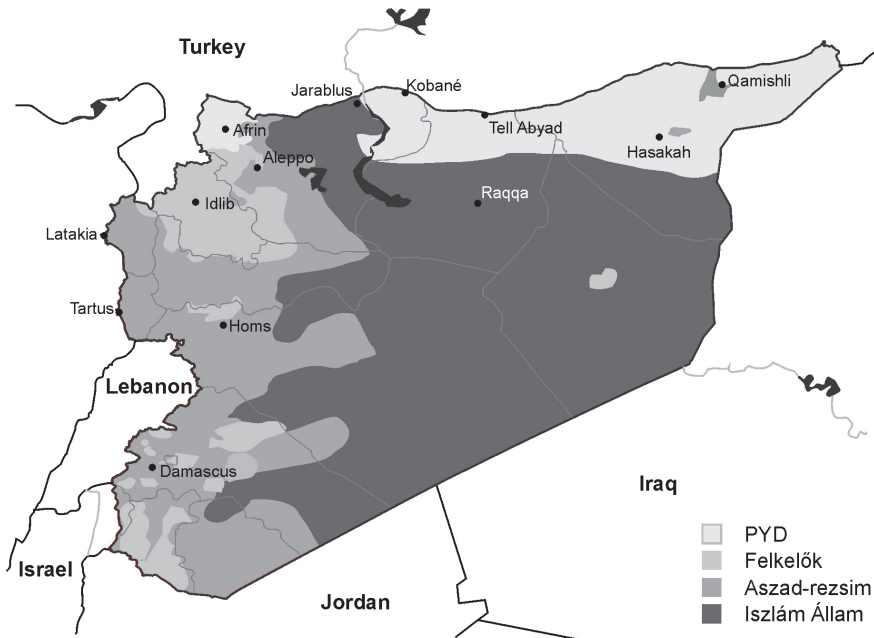
Amennyiben elemzésünk elméleti alapja a klasszikus geopolitika, a török külpolitikai és katonai döntéseket a természetföldrajzi és társadalomföldrajzi tényezőkből vezetjük le. A kurdok által lakott régió¹⁴ geopolitikai jelentősége egyrészt földrajzi elhelyezkedéséből fakad, ugyanis átjáró területet képez az eurázsiai főkontinens kelet-nyugati, valamint észak-déli tengelyében, emellett Belső-Anatólia Mezopotámia-térséggel és Közép-Ázsiával való kapcsolata e régión keresztül valósul meg (Davutoğlu 2016). A terület geopolitikai jelentőségének másik fő természetföldrajzi oka gazdag erőforráskészlete. Az Északkelet-Szíriában és Észak-Irakban található kőolajkészletek feletti kontroll a lokális, regionális és globális szereplők geopolitikai rivalizálásának egyik központi tényezője. A térség

emellett vízrajzi szempontból is kulcsfontosságú, tekintve, hogy a Közel-Kelet két legfőbb édesvízforrása, a Tigris és az Eufrátesz folyók Délkelet-Törökországban erednek, és haladnak át Szíria és Irak, illetve a nemzetközi jogban államként el nem ismert Kurdisztán területén. A török állam az 1970-es években kezdte meg a Délkelet-anatóliai Projekt (GAP) megvalósítását, amely mára egy óriási, gátakból, vízerőművekből, víztározókból és öntözőcsatornákból álló rendszerré vált az ország többségében kurdok által lakott régiójában. A GAP kiemelkedő jelentőséggel bír a mezőgazdaság számára, mivel az elmúlt évtizedekben az egyre bővülő csatornahálózatnak köszönhetően hatalmas területek váltak öntözhetővé. Geosztatégiai súlyt ugyanakkor elsősorban az kölcsönöz a projektnek, hogy a szénhidrogén-alapú erőforrásokban meglehetősen szegény Törökország a vízerőművek révén áramtermelésének egyre növekvő hányadát (jelenleg mintegy 20%-át) képes vízenergiából fedezni, ezáltal csökkentve az energiainporttól – mindenekelőtt az orosz gáztól – való függését (Lechner 2019).

Társadalomföldrajzi szempontból Törökország számára kulcsfontosságú, hogy a török-szír mesterséges határ két oldalán élő kurd közösségek etnikai, kulturális és politikai értelemben egyaránt összekapcsolódnak, a Törökországban továbbra is aktív PKK pedig katonailag működik együtt a PYD-vel, és annak militáns csoportjaival. Mindez arra sarkallja a török vezetőköt, hogy a délkelet-anatóliai „kurdkérdést” a szíriai kurdok ügyével összefüggésben kezelje, a szíriai kurd autonómia megvalósulását pedig a török állam területi integritását fenyegető tényezőként értékelje. Ez különösen annak fényében vált fontossá, hogy a PYD először a polgárháborúban meggyengült Aszad-rezsim által hagyott geopolitikai vákuumot betöltve, majd az Iszlám Állammal szembeni harcok során – az Egyesült Államok támogatását élvezve – jelentős területeket vont az ellenőrzése alá az ország északkeleti és északi – Al-Malikiyahtól Manbidzsig –, valamint északnyugati – Afrín tartomány – részén (lásd 2. ábra). Ezáltal 2015-re reális opcióvá vált a törökök legnagyobb félelme, egy, a PKK szövetségeseinek fennhatósága alatt álló, földrajzilag egységes, és akár földközi-tengeri kijárással is rendelkező szuverén entitás a többségében kurdok által lakott törökországi Délkelet-Anatólia közvetlen szomszédságában (Ünver 2016). A 2016-ban megindított török intervenció elsődleges prioritása ezért a kurdok által ellenőrzött két szíriai terület egyesítésének megakadályozása volt egy észak-dél irányú hadművelet keretében. Ezt követte 2018 első felében Afrín megszállása, majd a Délkelet-Törökországot Északkelet-Szíriától elválasztó „biztonsági zóna” katonai eszközökkel való létrehozásának kísérlete (Egeresi 2020).

Ha az említett tényezőket egymással összefüggésben vizsgáljuk, azt a végző következtetést vonhatjuk le, hogy Ankara a földrajzi körülmények miatt van rákényszerülve arra, hogy az egyre szélesedő mozgástérrel rendelkező észak-szíriai kurdok tevékenységére határozott ellenlépésekkel feleljen. A helyzet hagyományos geopolitikai értelmezése tulajdonképpen egy offenzív biztonsági dilemma: ha a török állam garantálni kívánja Belső-Anatólia, valamint a stra-

2. ábra: A szíriai polgárháború területi erőviszonyai 2016 januárjában
Territorial control in the Syrian civil war, January 2016

Forrás: Cemgil, Hoffmann 2016

tégiai és gazdasági szempontból egyaránt kulcsfontosságú Délkelet-Anatólia politikai értelemben vett egységét, akkor biztonságpolitikáját ki kell terjesztenie Észak-Szíriára. A felvázolt logika visszavezethető Friedrich Ratzel organikus államelméletére, amely szerint a változó földrajzi körülményekhez alkalmazkodni képtelen állam pusztulásra van ítélve. Ez az értelmezés jelenik meg Mevlüt Çavuşoğlu „Olívaág-hadműveletről” szóló, *Foreign Policy*-ban publikált cikkében (2018), amelyben a török külügyminiszter a katonai intervenciót Törökország önvédelmi lépésének nevezi.

Amennyiben elemzésünk intellektuális alapja a kritikai irányzat, alapvetésünk, hogy a hagyományos geopolitikai érvelés, vagyis egy bizonyos külpolitika szükségességének földrajzi tényezőkkel való indoklása valójában hatalomtechnikai eszköz a török kormányok, valamint a kül- és belpolitikára a Köztársaság megalapításától a 2000-es évek elejéig meghatározó befolyást gyakorló hadsereg kezében (Bilgin 2007). A kritikai megközelítésben a földrajzi tényezők helyett a szubjektív diskurzusokra fókuszálunk, rámutatva arra, hogy a 20. század második felében megerősödő kurd nacionalizmus kihívást jelent a török állam egységes nemzeti identitáson alapuló autoritása számára. A kérdés visszavezethető az Oszmán Birodalom hanyatlására, és a török nemzetállam létrehozására. A 19. századtól kezdve az oszmán, illetve török identitáskonstrukció irányát a birodalom

dinamikusan változó etnikai és vallási összetétele határozta meg. A Tanzimát-elit válasza a birodalom válságára a kozmopolita oszmanizmus volt, amellyel szemben rivális diskurzusként jelent meg a század utolsó harmadában – a balkáni keresztény területek többségének elvesztése után – a vallási szolidaritáson alapuló iszlamizmus. A birodalom Európából való szinte teljes kiszorulását eredményező 1912-1913. évi Balkán-háború utat nyitott egy harmadik, az előző kettőt egyaránt háttérbe szorító identitásdiskurzusnak, a török nacionalizmusnak. Ennek etnikai alapú értelmezése, a pán-türkizmus az anatóliai és az Anatólián kívüli (kaukázusi, ciprusi, közép-ázsiai) török népek összefogását és egységét hirdette. Ettől eltérően, az elsősorban Musztafa Kemál nevéhez kötődő és a Köztársaság megalakulását követően hivatalos politikai diskurzussá váló területi alapú nacionalizmus az egységes török nemzetet az 1923-as Lausanne-i Békeszerződés által kijelölt határokon belül élők egészével azonosította (Özkan 2012), a területi integritás megőrzésének kulcsát pedig a nemzeti homogenitás kikényszerítésében, illetve fenntartásában látta (Rygiel 1998). Ebből következően a török-kurd ellentét gyökere nem az, hogy a köztársasági elit kizárta volna a kurdokat a török nemzetből, hanem ennek az ellenkezője: az állam azon törekvése, hogy asszimilálja őket, ami a gyakorlatban többek között a kurd nyelv betiltásában, a kurd történelmi emlékezet elfojtásában (Cizre 2001) és a „hegyi törökök” kifejezésben jelent meg. Ironikus módon azonban éppen a török állam erre irányuló politikája váltotta ki a kurd nemzeti öntudat megerősödését az évszázad második felében: az asszimilációs kényszer hatására egyre szélesebb körben bontakozott ki a rezisztens identitásként értelmezhető kurd nacionalizmus, 1978-ban pedig a PKK képében testesült meg a kurd szeparatizmus és terrorizmus (Bacık, Coşkun 2013). Bár a törökországi kurdok jelentős része nem azonosul (nyíltan) a PKK radikálisabb nézeteivel, és jellemzően mérsékeltbb követeléseket fogalmaz meg,¹⁵ a területi alapú nacionalizmusra épülő török diskurzus a kurdok szélesebb jogkörök és nagyobb autonómia iránti vágyát „lopakodó szeparatizmusként” értelmezi: „(...) először ártatlanul hangzó kulturális jogokat kérnek (...). Aztán kurd televízió-csatornát, kulturális autonómiát, majd politikai autonómiát. A végső cél a kurd állam létrehozása, amit soha nem fogunk megengedni.” (Necati Bilican volt török rendőrfőkapitányt idézi Cizre 2001, 224.). A diskurzus a PKK-val való konfliktus kirobbanását követően, a saját politikai szerepét évtizedeken keresztül a biztonsági fenyegetések tematizálásával legitimáló török hadseregnek a szervezettel szembeni kompromisszummentes katonai stratégiájával egészült ki. A kritikai értelmezésben az észak-szíriai kurd csoportokkal szembeni agresszív fellépés e politika folytatásának, illetve területi kiterjesztésének tekinthető. Ennek a gyakorlatnak a közösségpszichológiai háttere, egyben a török geopolitikai kultúra egyik fontos eleme az ún. Sévres¹⁶-szindróma, amely annak a történelmi tapasztalatnak a reflexe, hogy az Oszmán Birodalom területét az európai hatalmak először vallási, majd etnikai különbségek alapján szabdalták fel (Davutoğlu 2016). A jelenlegi politikai vezetés – akárcsak a Köztársaság alapítói –, valamint a török

közvélemény részben e pszichózis miatt reagál rendkívül érzékenyen minden olyan körülményre, amely a lausanne-i határok megváltozását idézheti elő.

A kritikai értelmezésben az észak-szíriai intervenciók másik oka a kül- és a belpolitika összefonódása. A 2002 óta kormányon lévő, iszlamista háttérű Igazság és Felemelkedés Pártja (AKP) jelentősen eltért a korábbi török kormányok¹⁷ „kurdkérdéssel” kapcsolatos politikájától. A vallási összetartozásra építve több engedményt is tett a kurdok számára (ezek közül az egyik legfontosabb a kurd nyelv oktatásának engedélyezése volt a középiskolákban és a felsőoktatásban), a PKK-val való konfliktust pedig 2009-től katonai eszközök helyett politikai úton kívánta kezelni (Bacık, Coşkun 2011). Az ennek eredményeként létrejött, törékeny lábakon álló békefolyamat végérvényesen 2015 júliusában, az Iszlám Állam suruçi terrortámadása után omlott össze. Ezzel párhuzamosan a kormánypárt egyre autoriterebb politikai gyakorlatával szembeni társadalmi elégedetlenség fokozódott, aminek a 2013-as tüntetéshullám¹⁸ mellett egyértelmű jele volt a 2015. júniusi parlamenti választás eredménye: az AKP 2002 óta először nem tudta megszerezni a mandátumok abszolút többségét, ami az önálló kormányalakítás feltétele. A 2012-ben megalapított, és a kurdok nemzeti kisebbségi jogai mellett kiálló Népi Demokratikus Párt (HDP) ugyanakkor a választás egyik nagy nyertese volt: a délkelet-anatóliai régió domináns politikai pártjává vált, és a 10%-os a parlamenti küszöböt átlépve bejutott a parlamentbe. Mivel a korábbi választások során az AKP az (aktuális) kurd pártok komoly vetélytársa volt a régióban, a HDP sikere egyben a kormánypárt veszteségét jelentette (Egeresi 2015). Ebben a helyzetben Recep Tayyip Erdoğan elnök stratégiát váltott, informális szövetségre lépett az ultranacionalista Nemzeti Mozgalom Pártjával (MHP), és politikai narratívájának központi elemévé tette a kurd terrorizmus problémájának megoldását katonai eszközökkel. A 2016-os, és az azt követő észak-szíriai intervenciókkal, valamint azok intenzív médiakommunikációjával Erdoğan tehát egyidejűleg törekszik a nacionalista szavazók támogatásának megszerzésére, és arra, hogy a közvélemény figyelmét a belső problémákról a kurd terrorizmus elleni harcra terelje. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a katonai beavatkozások motivációja részben belpolitikai természetű.

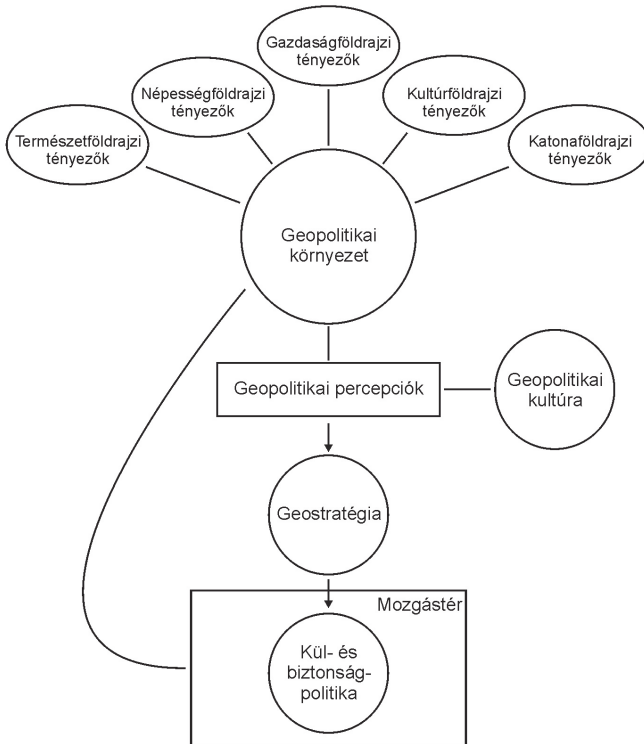
Összegzés: a kétféle megközelítés összeegyeztetése

Meggyőződésem, hogy a nemzetközi kapcsolatok komplexitásával való szembenézés egyet jelent annak belátásával, hogy az előző fejezetben tárgyalt török-kurd konfliktus (valamint más geopolitikai problémák) elemzését nem lehet (vagy legalábbis nem érdemes) kizárólag az egyik irányzatra korlátozni. A hagyományos megközelítés igazsága, hogy az olyan objektív tényezők, mint a vizsgált térség elhelyezkedése, erőforráskészlete, a kurd népesség területi eloszlása, vagy a regionális és globális erőviszonyok hatással vannak a szereplők egymással való

kapcsolatára. Elemzésünk azonban hiányos és determinisztikus lesz, ha a konfliktus okait kizárólag a fizikai értelemben létező, materiális tényezőkből vezetjük le, negligálva a kritikai iskola által hangsúlyozott képzetek, percepciók, és identitások szerepét, valamint a kül- és a belpolitika közötti összefüggést. Kritikai megközelítésből válik ugyanis nyilvánvalóvá, hogy a török politikai-katonai döntéseket a biztonsági szempontok mellett tömegpszichológiai („Sévres-szindróma”) és belpolitikai (a kurd terrorizmussal szembeni kompromisszummentes fellépés legitimációs ereje) tényezők is mozgatják. Önmagában a diszkurzív módszer szintén hiányos, és gyakran egyoldalú következtetésekhez vezet: a témával foglalkozó kritikai munkák jellemzően nem lépnek túl a szubjektív narratívák elemzésén, így több fontos szempontot figyelmen kívül hagynak. Ebből következően a legteljesebb képet a két irányzat komplementer alkalmazása esetén kapjuk, kombinálásuk azonban nem egyszerű, tekintve, hogy a kritikai iskola a hagyományos felfogással szemben jött lére. Meglátásom szerint a két megközelítés összeegyeztethetőségének kulcsa a *geopolitikai környezet* és a *geostratégia* fogalmának megkülönböztetése. Geopolitikai környezet alatt az objektív természet- és humánföldrajzi tényezők összességét, mindenekelőtt azonban a politikai értelemben egységet alkotó területek kiterjedését, elhelyezkedését, topográfiáját, továbbá az erőforrások, a népesség, az ellátási láncok, valamint a katonai, politikai, gazdasági és kulturális értelemben vett hatalom térbeli eloszlását értem. Ezek a geopolitikai realitások kijelölik az adott állam mozgásterét a globális, illetve regionális térben, azt azonban, hogy az állam az adott mozgástéren belül milyen kül- és biztonságpolitikát alakít ki, nem közvetlenül a környezet, hanem az azt értelmező, geopolitikai kultúrában gyökerező percepciókon és meggyőződéseken alapuló geostratégia határozza meg. A geopolitikai környezet – geostratégia fogalompáron alapuló értelmezést a 3. ábra szemlélteti.

A politikai gyakorlat abban az esetben lehet sikeres, ha az elméleti bázisaként szolgáló stratégia hosszútávon összhangban marad az objektív körülményekkel. Ha tehát egy állam vagy más szereplő önmagával kapcsolatos percepciója nem felel meg a geopolitikai realitásoknak, külpolitikája kudarcra van ítélve. Ennek eklatáns példája Törökország Szíria-politikája a polgárháború első éveiben. A volt külügyminiszter (2009-2014) és miniszterelnök (2014-2016), Ahmet Davutoğlu az Aszad-rezsim megdöntésére és egy törökbarát szunnita kormány megalakítására irányuló ambiciózus stratégiai víziója a geopolitikai környezet átalakulása nyomán hiúsult meg: a 2015-ös orosz katonai intervenció radikálisan megváltoztatta a háború erőviszonyait, ami Ankara mozgásterének a beszűkülését, majd 2016-tól egy jóval pragmatikusabb, a „kurdkérdést” a középpontba állító török külpolitika kezdetét eredményezte. A két irányzat szintéziseként értelmezhető megközelítés tehát egyidejűleg foglalja magába a geopolitikai környezet politikai érdekektől mentes, objektív vizsgálatát, a geostratégiát meghatározó szubjektív geopolitikai percepciók elemzését, valamint a környezet és a percepciók egymáshoz való viszonyának értékelését.

3. ábra: Geopolitikai környezet és geostratégia
Geopolitical environment and geostrategy

Forrás: Saját szerkesztés

Jegyzetek

- 1 „Aki uralkodik Kelet-Európán, kormányozza a magterületet, aki uralkodik a magterületen, kormányozza a világszigetet, aki uralkodik a világszigeten, kormányozza a világot.” (Mackinder 1999b, 30.)
- 2 Mackinder az Eurázián kívüli szigetek és kontinensek összességét nevezte külső peremívnek.
- 3 Haushofer Hitlerre gyakorolt hatását mutatja a *Mein Kampf Keleti orientáció vagy Keleti politika (Ostorientierung oder Ostpolitik)* című fejezete, amely a geopolitikus gondolatait tükrözi.
- 4 Haushofer a náci Rudolf Hess tanítómestere volt.
- 5 Grygiel 2017 és 2018 között külügyi tanácsadóként, Mitchell 2017 és 2019 között külügyi államtitkár-helyettesként szolgált.
- 6 A földrajzi tudás ebben az esetben azt az ismeretet jelentette, hogy a gátak lebombázásával, és ezáltal a mezőgazdasági területek elárasztásával több millió ember megélhetése veszélyeztethető.
- 7 Az 1980-as években, egy napjainkban is tartó tudományos vita bontakozott ki a globalizáció természetével kapcsolatban. A szkeptikusok a globalizáció fogalmához társított vál-

- tozásokat egy történelmi folyamat részének tekintik, amely visszanyúl a nagy földrajzi felfedezésekhez, vagy akár a Római Birodalomhoz. A transzformacionalisták ezzel szemben amellett érvelnek, hogy a 20. században – különösen a század utolsó két évtizedében – olyan, korábban nem tapasztalt változások mentek végbe, melyek átfomálták a nemzetközi kapcsolatokat, ezért a globalizációt új jelenséggént kezelik (Szabó 2010, 19-21.). A neoklasszikus geopolitikusok jellemzően az előbbi, míg a kritikai irányzathoz tartozók az utóbbi globalizáció-értelmezést osztják.
- 8 Földrajzi elhelyezkedés és kiterjedés, topográfia, politikai és etnikai határok, nyersanyag-ellőhelyek, ellátási láncok, demográfia, gazdasági és katonai képességek térbeli eloszlása.
- 9 A racionális döntéshozatali modell mellett érvel többek között Phil Kelly a *Klasszikus geopolitika: Egy új analitikai modell* című könyvében (2016).
- 10 A kulturális önmeghatározást kulcsfogalomként kezelő neoklasszikus geopolitikusok (például Huntington, Davutoğlu), és a posztmodern gondolkodók identitásfogalmát elsősorban az különbözteti meg, hogy előbbieket a kollektív identitásra az aktuális hatalmi viszonyok függvényében változni képes, de alapvetően állandó tényezőként, míg utóbbiak narratív módon felépülő történetként tekintenek.
- 11 A legitimáló identitásalkotás egy másik példája Josip Broz Tito kísérlete a jugoszláv identitás megteremtésére.
- 12 A YPG 2015 óta Szíriai Demokratikus Erők néven működik.
- 13 Törökország és Oroszország kapcsolata a polgárháború kezdete óta feszült volt, mivel Moszkva a szíriai rezsimet, Ankara pedig a felkelőket támogatta. A török-orosz viszony 2015 novemberében, Oroszország szíriai katonai beavatkozását követően került mélypontra, amikor a török légierő lelőtt egy, a török légerter megsértő orosz harci repülőgépet. Az incidens megközelítőleg hét hónapig tartó válságot eredményezett a két ország kapcsolatában.
- 14 A nemzetközi jogban államként el nem ismert Kurdisztán területe Törökország délkeleti, Szíria északkeleti, Irak északi, és Irán északnyugati térségeiből áll.
- 15 A vonatkozó felmérések csekély száma és megbízhatatlansága miatt nehéz megítélni, hogy az országban élő kurdok hogyan viszonyulnak a szeparatizmus kérdéséhez, ugyanakkor több közvélemény-kutatás is arra enged következtetni, hogy a többségük nem támogatja azt. Példának okáért, a Török Kereskedelmi Kamara és Értéktőzsde által 1995-ben megkérdezett kurdok 42,5%-a a föderális berendezkedést, 13%-a a kulturális autonómiát tartotta megoldásnak, és csupán 13%-a szimpatizált a független kurd állam gondolatával (Cizre 2001).
- 16 Az I. világháborút követően az Oszmán Birodalommal Sévres városában megkötött első békeszerződés a törököknek a mai Törökország mintegy egyharmadát hagyta meg. A békediktátumot a Musztafa Kemal Atatürk vezette szabadságharc eredményeként váltotta fel a Lausanne-i Szerződés 1923-ban.
- 17 Turgut Özal miniszterelnök (1983-1989), majd elnök (1989-1993) 1993-ban szintén politikai úton kívánta rendezni a török-kurd konfliktust, az ennek eredményeként megindult békefolyamat azonban halálát követően félbeszakadt.
- 18 2013 májusában a kormány és az önkormányzat az Isztambul Beyoğlu negyedében található Taksim tér és a Taksim Gezi park átalakítását célzó projektje számos társadalmi-politikai csoportot – környezetvédőket, liberálisokat, kemalistákat és kurdokat – késztetett a közös fellépésre. A rendőrség tiltakozókkal szembeni brutális intézkedéseit követően a spontán módon kibontakozó civil fellépés néhány nap leforgása alatt országos szintű kormányellenes tüntetéssorozattá alakult.

Irodalom

- Agnew, J. (2004): *Geopolitics Re-visioning world politics. Second edition.* Routledge, London <http://doi.org/dpxt>
- Bacik, G., Coşkun, B. B. (2011): The PKK Problem: Explaining Turkey's Failure to Develop a Political Solution for the Kurdish Problem. *Studies in Conflict & Terrorism*, 3., 248–265. <http://doi.org/bxb365>

- Barcsi T. (2012): *A kivonulás mint lázadás*. Publikon Kiadó, Pécs
- Bayer J. (2010): A globalizáció és a 21. század geopolitikai kihívásai. *Geopolitika a 21. században*, 1., 1–24.
- Bilgin, P. (2007): „Only Strong States Can Survive in Turkey’s Geography”: The uses of „geopolitical truths” in Turkey. *Political Geography*, 7., 740–756. <http://doi.org/fcwpw8>
- Brzezinski, Z. (2017): *A nagy sakktabla*. Antall József Tudásközpont, Budapest
- Castells, M. (2010): *The power of identity*. Second edition. Blackwell, Chichester
- Cizre, Ü. (2001): Turkey’s Kurdish Problem: Borders, Identity, and Hegemony. In: O’Leary, B., Lustick, I. S., Callaghy, T. (eds.): *Right-sizing the State: The Politics of Moving Borders*. Oxford University Press, Oxford, 222–252. <http://doi.org/d6rxrt>
- Davutoğlu, A. (2014): The Formative Parameters of Civilizations. In: Dallmayr, F., Kayapınar, A. M., Yaylacı, İ. (eds.): *Civilizations and World Order*. Lexington Books, Plymouth, 73–98.
- Davutoğlu, A. (2016): *Stratégiai mélység*. Antall József Tudásközpont, Budapest
- Egeresi Z. (2015): Törökországi parlamenti választás: egy korszak vége? *KKI Elemzések*, E-2015/27.
- Egeresi Z. (2020): Törökország konfliktusa az észak-szíriai kurdokkal. *KKI Elemzések*, E-2020/11.
- Findley, C. V. (2010): *Turkey, Islam, Nationalism and Modernity. A History, 1789–2007*. Yale University Press, New Haven
- Flint, C. (2006): *Introduction to Geopolitics*. Routledge, Abingdon, <http://doi.org/dpxv>
- Fukuyama, F. (1994): *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Grygiel, J. J., Mitchell, A. W. (2017): *Nyugtalan határvidék*. Antall József Tudásközpont, Budapest
- Haushofer, K. (1999): A világpolitika ma. In: Csizmadia S., Molnár G., Pataki G. Zs. (szerk.): *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 267–303.
- Huntington, S. P. (2015): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Klare, M. (2008): *Rising Powers, Shrinking Planet*. Oneworld Publications, London
- Kelly, P. (2016): *Classical Geopolitics: A New Analytical Model*. Stanford University Press, Redwood City
- Lacoste, Y. (1999): Geopolitika. In: Csizmadia S., Molnár G., Pataki G. Zs. (szerk.): *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 486–513.
- Lechner Z. (2019): Törökország, Szíria és Irak kapcsolata az édesvízelosztás problémájának tükrében. *Külgügyi Szemle*, 1., 29–52.
- Maçães, B. (2019): *The Dawn of Eurasia: On the Trail of the New World Order*. Penguin Books, London
- Mackinder, H. J. (1999a): A földrajz mint a történelem kulcsa. In: Csizmadia S., Molnár G., Pataki G. Zs. (szerk.): *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 16–28.
- Mackinder, H. J. (1999b): Demokratikus ideálok és a valóság. In: Csizmadia S., Molnár G., Pataki G. Zs. (szerk.): *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 28–36.
- Mendly D. (2016): A diszkurzív módszer alkalmazási lehetőségei a geopolitikában. *AJRC-Elemzések* 2016E01.
- O’Brien, R. (1992): *Global Financial Integration: The End of Geography*. Royal Institute of International Affairs, London
- O’Loughlin, J., Ó Tuathail, G., Kolossov, V. (2005): Russian geopolitical culture and public opinion: The masks of Proteus revisited. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 3. <http://doi.org/b45s9s>
- Ó Tuathail, G. (1996): *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Routledge, London
- Özkan, B. (2012): *From the Abode of Islam to the Turkish Vatan*. Yale University Press, New Haven
- Ratzel, F. (1999): Politikai földrajz. In: Csizmadia S., Molnár G., Pataki G. Zs. (szerk.): *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 162–235.
- Rygiel, K. (1998): Stabilizing Borders: The Geopolitics of National Identity Construction in Turkey. In: Ó Tuathail, G., Dalby, S.: *Rethinking Geopolitics*. Routledge, London, 106–130.
- Said, E. (2001): The Clash of Ignorance. *The Nation*, October 4. <https://www.thenation.com/article/archive/clash-ignorance/>
- Szabó G. (2010): *Szétszakadó világunk*. Publikon Kiadó, Pécs
- Szilágyi I. (2018): *A geopolitika elmélete*. Pallas Athéné Könyvkiadó, Budapest
- Van Bruinessen, M. (1994): Kurdish Nationalism and Competing Ethnic Loyalties. Original English version of: “Nationalisme kurde et ethnicité intra-kurdes”. *Peuples Méditerranéens*, 68–69., 11–37.

Internetes források

- Çavuşoğlu, M. (2018): The Meaning of Operation Olive Branch. *Foreign Policy*, April 5. <https://foreignpolicy.com/2018/04/05/the-meaning-of-operation-olive-branch/> (Letöltés: 2019. 11. 11.)
- Cemgil, C., Hoffmann, C. (2016): The 'Rojava Revolution' in Syrian Kurdistan: A Model of Development for the Middle East? *IDS Bulletin*, 3. <https://bulletin.ids.ac.uk/index.php/idsbo/article/view/2730/HTML> (Letöltés: 2020. 3. 2.)
- Ünver, A. (2016): Schrödinger's Kurds: Transnational Kurdish Geopolitics in the Age of Shifting Borders. *Columbia Journal of International Affairs*, May 19. <https://jia.sipa.columbia.edu/schrodingers-kurds-transnational-kurdish-geopolitics-age-shifting-borders> (Letöltés: 2019. 10. 9.)